УДК 821.111-3

Антоніна МУНТЯН

ЕЛЕГІЙНІ ІНТОНАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ У ТВОРІ ОЛЕКСАНДРА ПОУПА «ЕЛЕГІЯ ПАМ'ЯТІ ОДНІЄЇ НЕЩАСНОЇ ЛЕДІ»

Досліджуючи структурні риси елегії XVIII століття (що відрізняється від давньогрецької елегії), літературознавці констатують приналежність її до малих поетичних форм, коливання змістовного плану між «медітативністю» й «емоційністю», готовність до композиційної мінливості, замикання на колі тем, пов'язаних зі смертю, любов'ю чи якими-небудь трагічними рисами життя, домінування мотивів суму, викликаних подоланням життєвих реалій, нескінченною внутрішньою незадоволеністю людського єства»[7; 27]. Канонічне визначення жанру елегії з'явилося в Англії набагато пізніше, ніж була написана елегія О. Поупа, але твір цілком відповідає цьому визначенню: «Елегійна муза здається природною супутницею суму, і об'єктом вираження в ній служать свіжі сердечні переживання»[11; 1]. Не випадково літературознавці відзначають у поупівській елегії не тільки «витончений ліризм», але й «чутливість»[16; 173]. У ній вгадують не просто розвиток жанру, але й становлення відтепер невід'ємної від жанру особливої, елегійної інтонації.

«Елегія пам'яті однієї нещасної леді» була написана, або принаймні, розпочата ще у 1712 р.[4; 48], хоча публікація її відбулася тільки в 1717 р. Її можна віднести до числа так званих «жалубних елегій», тобто елегій, написаних з приводу смерті якоїсь особи. Поет зображує у вірші, як молода жінка, якій її дядько заборонив зустрічатися з її коханим, піддав ізоляції в чужій країні, наклала на себе руки. Приводом до самогубства послужила, наскільки можна судити, не лише розлука з коханим, але й жорстоке поводження з «нещасною леді» її «тюремника». При тому, що майже кожен читач-сучасник був упевнений, що О. Поуп зобразив конкретну особу[7; 429], ніхто не міг з упевненістю назвати ім'я прототипу: у реальності описаної історії переконувала, насамперед, щирість поетичної інтонації, а не упізнавання обставин. Одним з тих, хто двічі звертався до поета з проханням вказати, хто ж був прототипом нещасної леді, був Джон Керил: але це питання, відповідаючи на листи Керила 1817 р., О. Поуп залишив без відповіді. Він дозволив у своїх посмертних замітках лише глухий натяк на справжність історії (повідомляючи про свою гарячу симпатію до місіс Вестон дружини Джона Вестона із Саттона), яку можна вважати й містифікацією, оскільки ця леді в реальності прожила до 1724 р. і не вживала спроб самогубства. Сер Джон Хаукінс

стверджував (після смерті поета), що нещасна леді – це якась леді Вифінбері, що була закохана в О. Поупа й хотіла вийти за нього заміж, однак рідні відправили її в монастир, де вона повісилася. Але документальні свідчення цього роману відсутні, а Д. Кручений вважає, що вся ця історія походить на плітку, складену «насмішниками з останньої дії «Школи лихослів'я»[18; 272]. Відомо однак, що О. Поуп був великим другом леді Мері Уортлі Монтегю, батько якої вжив свою владу, щоб розірвати її спілкування з поетом і видав заміж. Разом із чоловіком, призначеним послом, леді Мері в серпні 1716 року виїхала в Оттоманську імперію. О. Поуп листувався з нею якийсь час й у його переписці можна знайти відгомін тих почуттів, які присутні і в «Елегії». До того ж серед сучасників О. Поупа ходили чутки, що Мері Уортлі Монтегю в молоді роки збиралася в монастир і, можливо, до неї була звернена поема Дж. Шефилда «Особі, що замислила піти в монастир»[6; 19]. У результаті багато авторитетних знавців творчості О. Поупа дійшли висновку, що прототипом «нещасної леді» була саме леді Мері Уортлі Монтегю[17; 405]. Втім, деякі пропонували вважати таким місіс Коуп (вона страждала від домашньої тиранії й О. Поуп, співчуваючи, навіть посилав їй гроші; пізніше вона «померла у великій тузі»), або обох відразу[12; 2]. Загалом, як зауважує Й. Джек, «дуже багато написано про леді й так мало про сам вірш»[13; 35]. Тим часом, на відміну від пізніших дослідників, читачів XVIII ст. насамперед цікавила й зачіпала в поупівській елегії не передбачувана справжність історії, а сила вираження поетичного переживання. Наприклад, відомий філософ Д. Юм, прочитавши «Елегію» сліпому поетові Томасу Блеклоку, так описував його реакцію: «Вірш його вкрай схвилював. Його очі, що деколи були великим дзеркалом свідомості, не могли виражати пристрасть, але все його тіло прийшло у хвилювання. Цей вірш був здатний торкнути делікатність його смаку й ніжність його почуттів»[8; 241]. Таке сполучення «делікатності» й «ніжності» у поетичному стилі – характерна риса рокайльно-сентименталістського синтезу.

Усі дослідники відзначають розмитість, невиразність, нечіткість описаних обставин і самого характеру ліричної героїні. Тут і починаються розбіжності в інтерпретації вірша: одні літературознавці вбачають у названій нечіткості свідчення риторичної абстрактності описуваних почуттів, інші, навпаки, вважають, що О. Поуп щиро описав те, що особисто переживав. Очевидно, тільки ретельний і послідовний аналіз тексту елегії в зіставленні з історико-літературним контекстом може дати досить точну відповідь на питання про співвідношення риторичного й ліричного в тексті елегії. Однак, оскільки ставлення до риторичності в доромантичну епоху було іншим, ніж тепер, здається, що питання про ступінь і функцію риторичності повинне досліджуватися в іншій площині, ніж дотепер: у невиказаності історії нещасної леді, в її опорі на світські плітки проявляється, скоріше, характерна для рокайльно-сентиментальної епохи скандальність приватного, ніж риторична

абстрактність[5; 18]. О. Поуп грає можливими прототипами, навмисне створюючи натяк на справжність обставин, але не підтверджуючи повністю «документальності» розказаної історії, що цілком узгоджується з поетикою рококо, якими б не були сумними описані обставини. Дж. Тилотсон справедливо вказує, що розмиваючи тісний зв'язок з конкретними прототипами, «Поуп створює небувалу річ. Усі елегії аж до того періоду мали конкретні фактичні приводи. Він же винайшов сюжетну колізію абсолютно вільно, ніби був романістом»[17; 400].

Поупівська елегія написана героїчними куплетами й включає 82 рядки. Вірш починається з містичної ноти – з вдивляння оповідача в якусь примару, що виникає, як можна зрозуміти, під час його нічної прогулянки біля лісової галявини. Тема примари, видіння – одна з найбільш розповсюджених тем барокової поезії XVII століття, особливо популярних у релігійній ліриці, але не тільки: досить згадати тінь батька Гамлета в однойменній п'єсі Шекспіра. Можна виявити тут саме шекспірівські конотації: примара кличе героя в усамітнене місце, і, як можна здогадатися, прохає його про щось. Однак це прохання, як можна зрозуміти далі, все-таки не про помсту («раптова помста» може наздогнати злочинців, але як прояв «небесного правосуддя»), але про співчуття, пам'ять, «щедрі сльози». Таким чином барокова тема піддається модифікації в дусі сентименталізму, стає елегійним міркуванням про тлінність людини: «Кому б ріднею ти не був і від кого б ти не походив / А все-таки купка праху залишиться й від тебе».

Уважному читачеві поупівської елегії відразу ж впадають в око знайомі топоси, навіть поетичні кліше, які присутні в даному тексті: «those who greatly think», «the glorious fault», «dim lights of life», «brother's blood», «Eternal Justice» та ін. Однак фахівці, що звертаються до аналізу жанру елегії, не випадково підкреслюють, що «замкненість»[1; 31], «принциповість та первинність» лексичних, композиційних, мотивних і т.п. штампів[2; 14] є певним чином умовою побутування елегійного жанру, що не відторгає риторичне, а поєднує його з ліричним особливого, доромантичного типу: «елегійного суб'єкта … неможливо уявляти як унікальну й неповторну романтичну особистість»[3; 233]. Така поезія базується на імперсональному принципі, вона трансцендентна стосовно окремого індивіда, але ця властивість і дозволяє створювати інтимні, довірливі стосунки з різними читачами, об'єднаними даром «чутливості». Поет недаремно покладається на те, що його питання «Чи є злочином занадто сильне кохання?» викличе співчуття до героїні – адже сильно кохає багато хто; на те, що нещасну леді пожаліють після смерті – адже вмерти суджено кожному.

Як зазначає Л.Я. Гінзбург, елегійне слово «входить у контекст окремого вірша, уже набуваючи своєї експресивності, свої поетичні ореоли в контексті стійкого стилю»[2; 12]. Але якщо О. Поуп і використовує клішовані слова, то надає поетичному висловленню в

цілому нової, своєї інтонації. Цілком справедливе зауваження І.О. Шайтанова про те, що О. Поуп керується правилом «передавати у віршах те, про що часто думали, але ніколи так добре не висловлювали»[10; 96]. «Так добре» – це, насамперед, «витончено лірично», «музично», як визначає це Дж. Шерберн[16; 59].

Безумовно, О. Поуп-класицист, або, принаймні, поет, який дотримується норм, правил, орієнтується на античні зразки, і в цьому випадку не відрікається від ним же самим відстоюваних принципів творчості: можна підкреслити, що «Елегія на смерть однієї нещасної леді» й «Досвід про критику» вміщені поетом в один збірник 1717 р. Більше того, навіть настільки драматична історія, як історія леді, виявляється пов'язана в О. Поупа з естетичною рефлексією, вміщеною в текст самого твору. У заключних рядках вірша не випадково з'являються образи поетів і Музи:

Самі поети повинні полягти, як ті, котрих вони оспівували,
Глухими стануть вуха, що чули похвали, німою – співуча мова.
Навіть той, хто нині тане в скорботних піснях,
Незабаром буде мати потребу в щедрих сльозах, якими він сьогодні платить.
І тоді з його очей, що закриваються, спаде твій образ,
І останній порив болю вирве тебе з його серця.
Святкова справа життя буде закінчена одним подихом,
Муза – забута, і ти більше не коханий...

Функція ліричного оповідача виявляється пов'язана, по-перше, з показом драматичної історії героїні, а по-друге, з утвердженням морально-філософської ідеї смертності всього живого, зрівняння в смерті й тих, кого оспівували, і тих, хто оспівував – поетів. Очевидне елегійне переакцентування класичної теми, що бере початок в античності – «Життя коротке – мистецтво вічне».

При цьому О. Поуп-елегік бере за зразок овідіанську модель жанру, більше того, на думку І. Гордона, він переймає й саму римську етичну модель самогубства як прояву героїзму[12; 1]. У творі справді можна виявити перегук з давньоримською класикою не тільки з боку форми, але й змісту: нещасна леді зображена свого роду воїном у героїчному бої за любов, вона «сміливо вмирає» за неї. Таке ставлення до акту самогубства як до звільнення від страждань, як і твердження, що душа леді при цьому очищається й підноситься до неба («Is there no bright reversion in the sky, / For those who greatly think, or bravely die?»), вступало в протиріччя з ортодоксальною доктриною християнства й викликало часом критику сучасників. Так Джон Уеслі в «Думках про характер і твори містера Прайора» (1782), віддаючи перевагу відомому поетові рококо М. Прайору перед О. Поупом, зауважував: «Найбільш елегантний твір, який він написав, була «Елегія пам'яті

однієї нещасної леді». Але чи було що-небудь більш витончено неправомірне? По-перше, що за тема! Похвала самогубцеві!»[9; 3]. Відомий фахівець з питань творчості А. Поупа М. Мак також вважає, що прекрасні пасажі, які містяться в цьому вірші, не можуть усунути деякого дисонансу між римською ідеєю героїчного самогубства й християнським світоглядом[14; 315].

Л.В. Сидорченко вважає, що в «Елегії» «пролунали сумніви в правильності християнських догматів про гріховність жагучої любові й здійснення самогубства»[6; 45], однак, здається, у цьому твердженні є деяке перебільшення. О. Поуп прагне, скоріше, погодити древню античну ідею героїчного самогубства й християнський принцип волі[15; 234], настільки важливий для поета-католика. Його героїня відстоює своє право як на вибір предмета своєї пристрасті, так і на розпорядження власним життям, всупереч обставинам неволі – і в буквальному, й у переносному значенні. До того ж її відхід начебто не порушує природного закону загального відходу в світ інший і тих, хто противиться пристрасті, і тих, хто нею захоплений, і тих, хто описує душевні переживання закоханих. Це свого роду урок умирання, даний поетом своїм читачам. Варто пам’ятати, що героїчна складова була присутня, крім римської класики, ще й у класицизмі XVII ст., англійському класицизму ж вона особливо властива (порівн. жанр «героїчної трагедії» у Д. Драйдена). Написана «героїчними куплетами» елегія О. Поупа одночасно й «класицистично», й «антично» зображує ситуацію в термінах війни, битви (відкриті кровоточиві груди, меч, який наніс рану й т.ін.); у вірш входить тема полону, ув’язнення, самітності серед чужого (ворожого) оточення:

By foreign hands thy dying eyes were closed,
By foreign hands thy decent limbs composed,
By foregn hands thy humble grave adorn'd,
By strangers honour'd, and by strangers mourn'd!
(Чужі руки закрили твої мертві очі,
Чужі руки спорудили тобі жалобні вінки,
Чужі руки прикрасили твою сумну могилу,
Чужоземці віддали тобі почесті й оплакали!).

З античною традицією пов’язує вірш і згадка про «римлянина» (roman), тобто римського воїна, героя, що володіє «римським характером» і протиставленого «коханцеві» (lover). Але в той же час можна виявити в елегії сліди більш близької О. Поупу за часом барокової «готики»: емоційно відтворена картина страждань, вказівка на жорстоке поводження «сторожі», похмура атмосфера й сама загадковість подій – всі ці риси поетики

бароко органічно зливаються з відгуками класицистичної традиції, створюючи свого роду витончено-меланхолійну гру настроїв:

Yet shall thy grave with rising flow'rs be drest,
And the green turf lie lightly on thy breast:
There shall the morn her earleast tears bestow,
There the first roses of the year shall blow...

І все-таки твоя могила весняними квітами буде прибрана,
Зелена трава покриє груди твої,
Там упокоїться смуток ранніх сліз твоїх,
Де перші троянди в році цвітуть...

Особливу роль відіграє в елегії недомовленість, що створює можливість двоїстого, а то й двозначного тлумачення: зрештою, незрозумілі мотиви самогубства, оскільки в тексті вірша то робляться натяки на «сильне кохання», то на подолання «вульгарного спалаху низького бажання», то на «марнославство» навколишніх, то на «лицемірного стража»; не цілком визначені причина й ступінь невідворотності рішення «завжди привітної» героїні звести рахунки з життям: то чи «Природа веліла їй умерти», чи то «Доля послала її на небо занадто рано», чи то нестерпною виявилася розлука з коханим, чи то її довела до відчаю жорстокість поводження з бранкою. У кожному разі душа героїні-самогубця піднімається до небес, подібно «безгрішним духам», тоді як жорстокосерді «прокляті в серцях».

Накладання одна на одну класицистичних і барокових рис поетики, їхнє взаємне приглушення стають основою певного синкретичного співіснування довершеної, елегантної поетичної гри й емоційної щирості, й меланхолійної етичної рефлексії, іншими словами – рококо й сентименталізму

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вацуро В.Э. Лирика пушкинской поры. «Элегическая школа». СПб., 1994. С.64.
2. Гинзбург Л.Я. О лирике. Л.,1974. С.25
3. Квашина Л.Н. Жанр элегии и риторическая традиция в русской литературе начала XIX века. // Крымский Пушкинский научный сборник. Вып. 4(13): Литература и религия. Симферополь: Крымский архив, 2004. 236 с.
4. О датировке поэмы см.: Edmunds E.W. Pope and his poetry. London, 1913. P.70.
5. О роли скандальности в рококо см.: Пахсарьян Н.Т. Генезис, поэтика и жанровая система французского романа 1690-1760-х годов. Днепропетровск: Пороги, 1996. См. также: McKillop I. Dryden, Pope and Swift: Intimacy and eclecticism. // Restotation and

Eighteenth-century Poetry. URL:
http://www.shef.ac.uk/english/modules/lit207/site/imlect4.html

6. Сидорченко Л.В. Александр Поуп: в поисках идеала.. Л.: изд-во ЛГУ, 1987. С. 98.
7. См. об этом: Stephen L. English Men of Letters. Alexander Pope. URL: http://www.adners.thubin..name/PDF/Stephen_Alexander_Pope.pdf. См. также: Vieth D.M. Entrapment in Pope's «Elegy" // Studies in English Literature, 1500-1900. Summer 1983. Vol.23. N 3. Restoration and Eighteeth Century. P. 425-434.
8. См. примечания к изд.: The Twickenham Edition of the Poems of Alexander Pope. 3rd ed. 11 vols.London: Methuen; New Haven: Yale Univ.Press, 1939-1969. Vol.2. P. 358.
9. Цит. по: Wikipedia, the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Elegy_to_the_Memory_of_an_Unfortunate_Lady
10. Шайтанов И.О. Мыслящая муза… С. 124.
11. Annual Register 1767, анонимная заметка цит. по: URL: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3708/is_200304/ai_n9225210
12. Gordon I.R.F. Elegy to the memory of an Unfortunate Lady // The Literary Encyclopedia. 24 Jan.2002. URL: http://www.litencyc.com/php/sworks.php?rec=true&UID=5420; Stephen L. English Men of Letters. Op. cit.
13. Jack I. The Elegy as Exorcism: Pope's Verses to the Memoty of an Unfortunate Lady // Worlds: New Essays in Eighteenth-Century Literature. Leicester: Leicester Univ.Press; N.Y.: Noble, 1978. P. 69.
14. Mack M. Alexander Pope: A Life. - N.Y.: Norton, 1985. - P. 312-319.
15. Manning S. Eloisa's Abondenment // Cambridge Quarterly. 1993. N 22. P. 231-240.
16. Sherburn G. The early career of Alexander Pope. Oxford: Oxford univ.press, 1934/ P. 200.
17. Tillotson G. Lady Mary Wortley Motague and Pope's "Elegy to the Memory of an Infortunate Lady" //The Revue of English Studies. 1936, October. Vol.12.N 48. P.401.
18. Vieth D.M. Op.cit P.425.

АНОТАЦІЯ

Мунтян А. Елегійні інтонації поетичного висловлення у творі Олександра Поупа «Елегія пам'яті однієї нещасної леді»

У статті аналізується поема Елегія пам'яті однієї нещасної леді, де зображена спроба Олександра Поупа показати, що він «людина почуттів», створивши героїчну елегію у стилі Римських поетів, таких як Овідій. Таке бачення містить вираз високого та відданого почуття щодо хороброї та гідної смерті. Літературознавці відзначають у поупівській елегії не тільки

«витончений ліризм», але й «чутливість». У ній вгадують не просто розвиток жанру, але й становлення відтепер невід'ємної від жанру особливої, елегійної інтонації.

SUMMARY

Muntian A. Elegy intonations of poetic saying in the poem «Elegy to the Memory of an Unfortunate Lady» by Alexander Pope

The article deals with the analysis of the poem Elegy to the Memory of an Unfortunate Lady and describes Pope's attempt to demonstrate that he is «a man of feeling» by writing a heroic elegy in the style of Roman poets, such as Ovid. This convention involves expressions of high and lofty sentiment in response to a brave, or noble, death. Specialists in literature guess «tender lyrics» as well as «sensibility» in the poem. It shows not only genre development but also the establishment of an integral genre peculiarity, elegy intonation.